

RZESZOWSKIE STUDIA SOCJOLOGICZNE 18/2025

ISSN 2299-6044

eISSN 3072-5747

DOI: 10.15584/rss.2025.18.7

ks. Janusz Mariański

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**RECENZJA: KS. WITOLD JEDYNAK,
KAPITAŁ SPOŁECZNY
W LOKALNEJ SPOŁECZNOŚCI PARAFIALNEJ,
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO,
RZESZÓW 2026, 486 SS.**

Praktyczna działalność Kościoła katolickiego realizuje się w parafiach. Po 1989 r. mikrostruktury Kościoła uległy wzmocnieniu. Parafie stanowią kościelną i rodzinną wspólnotę. Wierni przeżywają Kościół nie *in abstracto*, ale konkretnie, we wspólnotach parafialnych. Według oficjalnych statystyk kościelnych w 1995 r. było 9617 parafii wiejskich, wiejsko-miejskich i miejskich, liczba księży kształtowała się na poziomie 25 732, na jedną parafię przypadało 3630 wiernych, na jednego księdza – 1357 osób; w 2006 r. (odpowiednio) – 10 057, 29 556, 3367, 1146. W 2015 r. było 10 248 parafii i 30 925 osób duchownych, w 2022 r. (odpowiednio) – 10 266 i 29 291. W porównaniu z 1985 r. (8101 parafii i 22 040 duchownych) nastąpiły korzystne zmiany w strukturze parafii (zagęszczenie sieci parafialnej, zmniejszenie liczby największych parafii). W ostatnich kilku latach liczba parafii pozostaje na względnie stałym poziomie, zmniejsza się wyraźnie liczba księży pracujących w duszpasterstwie parafialnym, a zwłaszcza kleryków w seminariach duchownych. Zmiany te będą z pewnością rzutować w przyszłości na życie religijne katolików w parafiach wiejskich i miejskich.

Funkcje, jakie spełnia parafia, są takie same jak te, które wypełnia Kościół katolicki. Są to przede wszystkim funkcje religijne (podstawowe), jak przepowiadanie słowa Bożego, sprawowanie liturgii, udzielanie sakramentów oraz posługa braterskiej służby, ale też i funkcje uzupełniające (wtórne), które są zależne od warunków społeczno-kulturowych, potrzeb parafian i społecznego znaczenia parafii. Oprócz funkcji *stricte* religijnych parafie katolickie pełnią różne funkcje opiekuńcze i zabezpieczające, kulturalne i oświatowe, doradcze i interwencyjne, gospodarcze, rekreacyjne i pielgrzymkowe.

Funkcje parafii mogą być także opisywane na poziomie relacji grupowych i psychospołecznych, jako „przestrzeń” codziennych interakcji ich członków, budowania więzi poziomych z proboszczem, innymi księżmi, diakonami, katechetami i więzi poziomych pomiędzy parafianami jako podmiotami doświadczającymi rzeczywistości religijno-kościelnej i społecznej. W konsekwencji podejmowanych przez parafię działań i współpracy parafian tworzy się coś, co można by nazwać kapitałem parafialnym lub szerzej – kapitałem religijnym. Sama parafia staje się wspólnotą kościelną czy kościelną rodziną.

W okresie transformacji politycznej, społecznej i gospodarczej należy badać szanse i trudności w realizacji przez parafię funkcji religijnych, ale i pozareligijnych w środowisku lokalnym, wbrew bowiem niektórym socjologicznym zapowiedziom o rozkładzie społeczności lokalnych i „atomizacji” środowisk parafialnych istnieje znaczny obszar spraw wspólnych, również w zmieniających się warunkach społecznych. Parafie jako instytucje zakorzenione lokalnie będą mieć i w przyszłości ważne zadania społeczne do spełnienia w środowisku lokalnym. Socjologowie mówią w tym przypadku o funkcjach społecznych i humanizacyjnych. Chodzi tu o pewne problemy społeczne, które „tu i teraz” interesują wszystkich lub prawie wszystkich i które muszą być rozwiązywane wspólnie. Parafie jako instytucje społeczno-religijne mogą współpracować z innymi instytucjami w rozwiązywaniu tych trudności, łączyć ludzi w trosce o problemy środowiskowe. W każdej parafii są ludzie chętni do świadczenia pomocy i uczestnictwa w działaniach wspólnotowych parafii i społeczności lokalnych. Z socjologicznego punktu widzenia należy podkreślić, że brakuje dokładnego rozeznania obecnej roli parafii w organizacji życia społecznego w wymiarze lokalnym.

Tę lukę wypełnia bardzo dobre opracowanie pt. *Kapitał społeczny w lokalnej społeczności parafialnej*, w którym ks. Witold Jedynak diagnozuje, interpretuje i wyjaśnia życie społeczne (funkcje społeczne) parafii w kontekście paradygmatu kapitału społecznego. Kapitał społeczny rozumie on jako „więzi i sieci relacji oparte na uznawanych wartościach i normach, zaufaniu oraz współdziałaniu na rzecz dobra wspólnego, które integrując jednostki ze społeczeństwem, budują wspólnotę, zwiększają upodmiotowienie i uczestnictwo obywatelskie, a także

ułatwiają przepływ informacji. Na kapitał społeczny składają się komponenty wspomagające efektywność zbiorowego działania ukierunkowanego na dobro wspólne. W zaprezentowanym ujęciu kapitału społecznego można wyróżnić trzy główne aspekty: strukturalny (więzi i sieci relacji), normatywny (normy, zaufanie) i behawioralny (zaangażowanie, współdziałanie)” (s. 13–14).

Tak rozumiany kapitał społeczny stanowi bardzo dobre ramy teoretyczne do badania kapitału parafialnego z socjologicznego punktu widzenia, także z odniesieniem do teologii parafii. Całość opracowania składa się z trzech rozdziałów: rozdział I – *Aspekt strukturalny kapitału społecznego (więzi społeczne, sieci relacji, optymalizacja struktury parafialnej)*; rozdział II – *Wymiar normatywny kapitału społecznego (wartości i normy, zaufanie)*; rozdział III – *Aspekt behawioralny kapitału społecznego (zaangażowanie, współdziałanie)*. Zamyka je *Zakończenie*, w którym Autor podsumował w sposób syntetyczny, ale i klarowny swoje ustalenia dotyczące kapitału społecznego w parafii po 1989 r., niekiedy również odnosząc się do wcześniejszych badań socjologicznych (do 1989 r.). Ważne są też krótkie podsumowania poszczególnych paragrafów i rozdziałów.

Dostrzegając „białe” plamy w stanie wiedzy dotyczącej wzajemnej zależności między kapitałem społecznym a lokalną społecznością parafialną, ks. Jedynek przeprowadził interdyscyplinarną (socjologiczno-teologiczną) analizę funkcjonowania kapitału społecznego w parafiach katolickich będących podstawowym elementem struktury Kościoła katolickiego. Analizując funkcję, rolę i zadania parafii wynikające z doktryny katolickiej, odnosi je do właściwych dla społeczności lokalnych reguł i mechanizmów wpływających na wyzwalamie zasobów kapitału społecznego. Bada związki między funkcjonowaniem parafii katolickiej a rozwojem kapitału społecznego, koncentrując się na procesie jego rozwoju, uwarunkowaniach, mechanizmach nim kierujących oraz prawidłowościach, według których realizuje się on w parafii.

Poprzez te analizy eksploracyjne ustalił badacz czynniki specyficzne dla rozwoju religii katolickiej, które przyczyniają się do synergicznego wzmacniania zasobów i czynników generujących kapitał społeczny, a także intensyfikują jego oddziaływanie w przestrzeniach społecznych, zwłaszcza w lokalnych społecznościach parafialnych. Wreszcie – co należy bardzo mocno podkreślić – Autor, badając współzależność między klasycznymi koncepcjami kapitału społecznego a funkcjonowaniem społeczności religijnych, dokonał reinterpretacji tych koncepcji w kontekście dostosowania ich do działalności lokalnej społeczności parafialnej, generującej kapitał społeczny w oparciu o zasady religijne.

W rozdziale I została ukazana rola więzi i sieci relacji w rozwoju kapitału społecznego społeczności parafialnej. Zwrócono uwagę na różnice w skuteczności i efektywności działania jednostek osobno i w grupie. Rozproszone działania

poszczególnych odosobnionych jednostek, nawet mimo posiadanej przez nich wiedzy i środków finansowych, nie są w stanie zrealizować celów, jakie można osiągnąć w ramach współdziałania, przy znacznie mniejszym nakładzie środków. Z kolei dzięki relacjom sieciowym jednostki mają dostęp do zbiorowych zasobów i mogą niwelować nierówności oraz polepszać swoją własną sytuację. Wytwarzanie bliskich, braterskich i przyjacielskich relacji staje się możliwe w społecznościach parafialnych mających charakter wspólnotowy, gdyż wierni znają się, często spotykają i mają do siebie zaufanie. W wielkich zbiorowościach parafialnych, w których jednostki są anonimowe i pozostawione same sobie, kapitał społeczny w parafii ulega osłabieniu, a nawet atrofii. Kapitał społeczny umiejscowiony w sieci relacji przyczynia się do poprawy jakości funkcjonowania całej społeczności, ponieważ mają do niego dostęp nie tylko jednostki aktywnie zaangażowane w generowanie kapitału parafialnego, lecz i niezaangażowane w jego tworzenie, a nawet osoby spoza struktury parafialnej.

W rozdziale II ks. Jedynek skoncentrował się na normatywnym aspekcie kapitału społecznego i przedstawił znaczenie wartości i norm moralnych oraz zaufania w jego generowaniu i rozwoju. W lokalnych społecznościach parafialnych istnieją konkretne uwarunkowania do budowania kultury zaufania w oparciu o wspólnie uznawane wartości i normy moralne. Intensywność i jakość powiązań wewnątrzparafialnych jest efektem wzajemnego zaufania, które z kolei ma swoje źródło w przekonaniach, że uczestnicy społeczności parafialnej, kierujący się jednakowymi wartościami i normami moralnymi, nie zawiodą i rzetelnie wykonają powierzone im zadania. Poczucie zaufania do Boga i bliźnich ułatwia otwarcie się wierzących na siebie, inspiruje do dzielenia się swoimi przekonaniem i trudnościami, wzmacnia poczucie bezpieczeństwa i skuteczność wsparcia w razie potrzeby. Ludzie, którzy w parafiach mają do siebie zaufanie, chętnie występują z oddolnymi inicjatywami oraz współpracują ze sobą w celu ich realizacji.

Rozdział III jest poświęcony zaangażowaniu religijno-społecznemu i efektywnemu współdziałaniu. Do podejmowania wspólnych działań w ramach społeczności parafialnej skłaniają wiernych przesłanki religijne wynikające z nauczania społeczno-moralnego Kościoła katolickiego oraz wspólne potrzeby i oczekiwania, a także indywidualne korzyści. Ideały religijne motywują parafian do podejmowania nawet bezinteresownych działań na rzecz bliźnich i przyczyniają się do rozwoju wspólnoty religijnej poprzez zaspokajanie ich potrzeb. Z perspektywy kapitału społecznego współdziałanie okazuje się jednym z najważniejszych jego elementów, który nierzadko jest z nim utożsamiany. Z badań socjologicznych wynika, że większość parafian jest skłonna do korzystania ze wspólnych zasobów, natomiast w ich generowanie angażuje się niewielka część wiernych.

Opracowanie *Kapitał społeczny w lokalnej społeczności parafialnej* powstało w oparciu o źródła zastane, zwłaszcza z zakresu socjologii i teologii, jak dane statystyczne, wyniki badań socjologicznych, nauczanie społeczno-moralne Kościoła katolickiego, badania dotyczące kapitału społecznego. Z perspektywy socjologicznej wartościowymi źródłami są wydane drukiem wywiady, pamiętniki, listy, wspomnienia i relacje, z których dowiadujemy się, jaką rolę spełniał kapitał społeczny we wspólnocie parafialnej i za jego przyczyną w życiu osobistym jednostek (świeckich i duchownych), które partycypując w wyzwalaniu tego kapitału, miały dostęp do jego zasobów i z nich korzystały.

W recenzowanej książce ks. Jedynek przedstawił teoretyczne podstawy oraz faktyczne uwarunkowania i okoliczności funkcjonowania kapitału społecznego w lokalnej społeczności parafialnej. Trzy istotne wymiary parafii: wiara, kult i miłość braterska oddziałują na wyzwalanie się kapitału społecznego, gdyż utrwalają wspólnotowy charakter parafii, kształtują poczucie przynależności i uczestnictwa, a także rozwijają aktywność religijno-społeczną. Odwoływanie się do teorii kapitału społecznego i nauczania społeczno-moralnego Kościoła katolickiego ukazało semantyczne podłoże kreowania kapitału społecznego, natomiast analiza socjologiczna parafialnej rzeczywistości społecznej umożliwiła przedstawienie stanu faktycznego.

Przeszczepienie na grunt nauk teologicznych problematyki kapitału społecznego mającego swoją genezę w moralności religijnej jest ważnym osiągnięciem socjologa z Rzeszowa. Udowodnił on, że między religią katolicką kultywowaną w parafii a kapitałem społecznym istnieje sprzężenie zwrotne (korelacja). Wiara religijna przekazywana we wspólnocie opartej na więziach społecznych, sieci powiązań i wzajemnym zaufaniu, będąca źródłem wartości i norm moralnych, rozwijająca aktywność społeczną, podmiotowość i partycypację stowarzyszeniową, ułatwia współdziałanie na rzecz dobra wspólnego, a tym samym wyzwala kapitał społeczny. Im wyższy jest stan religijności w parafii, tym silniejsze jest zaangażowanie w sprawy religijno-społeczne i tym większa aktywność współdziałania na rzecz dobra wspólnego.

„Połączenie w kategorii kapitału społecznego zjawisk społecznych znanych i cenionych przez wspólnoty kościelne przynosi pozytywne efekty w życiu społecznym. Nie ulega wątpliwości, że współpraca jednostek na rzecz dobra wspólnego, realizacja zasady solidarności i pomocniczości, wspieranie jednostek będących w potrzebie, budowanie więzi i sieci relacji w oparciu o wartości i normy moralne oraz zaufanie, rozbudzanie poczucia braterstwa i przyjaźni, udostępnianie jednostkom zasobów zakumulowanych w powiązaniach sieciowych, kształtowanie odpowiedzialności za wspólnotę, dbanie o komunikację i przepływ informacji, rozwój sieci aktywności zorganizowanej (stowarzyszenia, wspólnoty

i organizacje), kreowanie parafii jako wspólnoty wspólnot należą do istotnych przedsięwzięć realizowanych przez społeczności religijne, w których wyzwalany jest kapitał społeczny” (s. 419–420).

W tworzeniu i rozwijaniu kapitału społecznego w parafii ważną rolę odgrywają małe grupy społeczno-religijne. Przynależność do nich silnie wiąże wierznych z parafią i wyzwała większe zaangażowanie prospołeczne niż nominalna przynależność w wielkich parafiach miejskich. Małe struktury nie stanowią alternatywy dla parafii i nie przeszkadzają w jej integracji, lecz kreując podsystemy i utrwalając ich wspólnotowy charakter, przyczyniają się do pełniejszego rozwoju parafii. Stają się one jednym z najbardziej efektywnych generatorów i stymulatorów kapitału społecznego w aktualnej rzeczywistości społecznej. Z badań socjologicznych wynika, że im osoby są bardziej aktywne religijnie, tym częściej stają się animatorami działań służących wyzwalaniu kapitału społecznego.

Problemem współczesnych parafii miejskich, zwłaszcza wielkomiejskich – zauważa badacz społeczny – jest zmniejszanie się zaangażowania wiernych na rzecz dobra wspólnego własnej parafii oraz obniżający się poziom współdziałania dla pożytku lokalnej społeczności. Olbrzymie parafie są do pewnego stopnia tworem anonimowym. Nie ma tu naturalnych podstaw do stawiania się prawdziwą wspólnotą, ponieważ wierni zamieszkujący na ich terytorium nie znają się, nie utrzymują ze sobą kontaktów i nie współdziałają dla dobra wspólnego. Usprawnienie struktur kościelnych powinno zatem polegać na przekształceniu niewydolnych pod względem religijno-społecznym parafii i dostosowaniu ich do obecnego środowiska i oczekiwań wiernych.

Aktualnym postulatem pastoralnym jest – stwierdza socjolog rzeszowski – zwiększenie zaangażowania laikatu i rozbudzanie jego odpowiedzialności za sprawy parafii. Katolicy nie powinni zachowywać się w parafii jak klienci w supermarkecie, którzy przychodzą na zakupy, aby nabyć towar i zapłacić za niego, a następnie bez żadnych zobowiązań wracają do domu. Przyczyną tego zjawiska jest przeświadczenie części parafian, że nie mają oni wpływu na sprawy parafialne i nie czują się zmotywowani do zwiększenia osobistego uczestnictwa w życiu społeczności parafialnej.

W parafiach polskich potrzebna jest swoista rewolucja kooperacji i współdecydowania w sprawach parafialnych. Odnowa parafii jest procesem zawsze niedokończonym, chociaż w ustawicznym stawianiu się. Parafie nie są wyłącznym *panaceum* na trudności i problemy Kościoła katolickiego we współczesnym społeczeństwie polskim, ale od ich kondycji społecznej, moralnej i religijnej zależy z pewnością przyszłość katolicyzmu w naszym kraju, pod warunkiem wszakże, że będą one bardziej stawać się wspólnotami rzeczywistymi, a nie tylko „wyobrażonymi”.

„Istotnym czynnikiem pobudzającym rozwój kapitału społecznego w parafii jest demokratyzacja stosunków społecznych, wyrażająca się m.in. w praktykowaniu zasady kolegalności i współpracy między duchownymi i świeckimi. W niektórych parafiach żywe jest jeszcze dziedzictwo minionego systemu, wyrażające się w odgórnym, centralnym zarządzaniu parafią, nieuwzględniającym stanowiska ludzi świeckich i ich oddolnych inicjatyw. Nieliczenie się z opiniami wiernych, którzy najlepiej znają potrzeby własnej parafii, sprawia, że podejmowane przez duchownych działania nie przynoszą zamierzonych rezultatów, czyli nie rozwijają kapitału społecznego. Dopiero uzgodnione zamiary oraz połączone siły duchownych i świeckich, a także ich solidarne współdziałanie, umożliwiają dynamiczny i zrównoważony rozwój lokalnej społeczności parafialnej” (s. 431).

Ks. Jednak podkreśla, że od społeczności parafialnej zależy, jak dynamicznie rozwija się w niej kapitał społeczny oraz jak podłoże historyczno-społeczne i kulturalne, a zwłaszcza tradycja i obyczaj, wpływają na jej poziom życia wspólnotowego. Kapitał społeczny tworzony we wspólnocie parafialnej nie tylko zwiększa sprawność tej społeczności przez koordynację działań, rozbudzanie poczucia wspólnoty, aktywizowanie wiernych i osiąganie dobra wspólnego, ale równocześnie staje się dobrem wspólnym tej społeczności, z którego mogą korzystać wszyscy parafianie. Wysoki poziom kapitału społecznego w lokalnej społeczności parafialnej, oddziałujący pozytywnie na religijność i moralność, a także wzmacniający wspólnotowy aspekt parafii, przyczynia się do wyhamowywania procesów sekularyzacji oraz prywatyzacji religii i moralności.

Życie religijne koncentruje się w parafiach na ogół zgodnie z przynależnością formalną do parafii (z wyjątkiem wielkich miast). Teza o zmierzchu parafii terytorialnych jest z pewnością przedwczesna i nie znajduje jakiegokolwiek legitymizacji w społeczeństwie polskim. Nie ulega natomiast wątpliwości, że pewne tradycyjne formy życia parafialnego będą podlegać dynamicznym zmianom wywoływanym zarówno mechanizmami immanentnymi, jak i czynnikami z zewnątrz o charakterze lokalnym i globalnym. Dotychczasowe przemiany w strukturze i funkcjach parafii nie zawsze układają się w spójny i harmonijny sposób (nieciągłość zmian), mają charakter ewolucyjny, nie zaś radykalny i „rewolucyjny”. Powoli dokonuje się jednak cicha emigracja z parafii. Zerwanie związków z parafią, swoiste „wykwaterowanie” z parafii ma daleko idące konsekwencje dla życia religijnego i społecznego.

Nie rezygnując zbyt pochopnie i pośpiesznie z oferty dla mas, należy rozwijać zindywidualizowane formy duszpasterstwa, uwzględniające specyficzne potrzeby i problemy religijne różnych grup i środowisk społecznych. Jedną z ważnych dróg pogłębiania religijności, oznaczającej równocześnie etap kościelnej dojrzałości, są ruchy i stowarzyszenia kościelne oraz nowe wspólnoty wiary.

Wymiar instytucjonalny i charyzmatyczny Kościoła wzajemnie się wspierają, stanowią równie istotne i konstytutywne jego elementy. W ich dynamicznej symbiozie kryje się ogromny potencjał dla przyszłości Kościoła. Przemiany w religijności nie mogą być zadekretowane odgórnie ani przez Kościół, ani przez różne odłamy ideologii sekularystycznych. Przemiany te będą mieć charakter procesualny i interakcyjny, będą mieć swoje odniesienia zarówno do tradycji wciąż jeszcze silnej, jak i do świadomych oddziaływań duszpasterskich (ewangelizacyjnych) Kościoła jako instytucji i wspólnoty ludu Bożego.

Spopularyzowanie wśród teologów i duszpasterzy pozytywnego oddziaływania kapitału społecznego na funkcjonowanie społeczności religijnych przyczyni się niewątpliwie do docenienia jego roli w usprawnianiu i udoskonalaniu działalności parafii i rozwoju aktywności apostołskiej wspólnot kościelnych. Książka *Kapitał społeczny w lokalnej społeczności parafialnej* ma jednak przede wszystkim znaczenie w naukach socjologicznych. Rozwija ona w znaczący sposób socjologię parafii, subdyscyplinę socjologiczną niestety dość zaniedbaną w naszym kraju. Zainteresuje ona nie tylko teologów i socjologów religii, ale również socjologów zajmujących się badaniem kapitału społecznego. Poszerza horyzonty badawcze w naukach socjologicznych.